

УДК 504.75.13.101.1

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v045.2023.10>**В. В. Ткаченко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7135-6659>*аспірантка кафедри теоретичної та практичної філософії імені Й.Б. Шада
Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна***УКРАЇНА: РУЙНУВАННЯ ДИХОТОМІЇ «ЖЕРТВА»/«НАСИЛЬНИК»
ТА НАРОДЖЕННЯ «НОМО HEROICUS»**

Актуальність. Повсякденне життя сучасного українця та українки, втрата онтологічної безпеки цілої країни є головними аргументами для актуалізації запропонованої роботи. Соціально-політичні події 2014 роки стали початком великого та деструктивного процесу на території України, який набув своєї кульмінації 24 лютого 2022 року та триває до цього часу. Велика війна росії проти України із самого початку поставила Україну у роль жертви. Ми цю роль не заперечуємо та не уникаємо, але Україна на себе це «клеймо» не повісила. Військовий, волонтерський, громадський опір, який дав народ України, перевернув знайому та «зручну» дихотомію «насильник – жертва». Росія залишається у паплюжному та мерзотному положенні насильника, а Україна замість жертви, стала героєм.

«Герой» – дуже давнє та складне поняття, яке навіть переросло у «феномен» людського існування. Воно зазнавало трансформацій упродовж багатьох століть, але на наш погляд, саме зараз Україна демонструє феномен героїзму у класичному розумінні, у розумінні античних часів. **Метою** нашої роботи є дослідження появи героїчної постаті як протиположності «жертві» в акти насильства на прикладі українського народу.

Огляд літератури. Дослідження феномену героїзації має великий та довгий шлях. Так, цю тему вже досліджували з історичної ретроспективи, культурологічної, екзистенційної, риторичної, психоаналітичної та усіх інших сторін. Героїзм досліджувався як явище у літературі, феномен людської діяльності з точки зору психології чи героїчні образи у мистецтві. Серед вітчизняних дослідників, які систематично у своїх дослідженнях зверталися до теми насильства, ми можемо віднести професора житомирського університету В.Слюсара. Тему збройного насильства розглядали: А.Бадер, С.Вовк, В.Курило. До вітчизняних дослідників теми формування «героїв» те процесу героїзації можна відзначити: В.Микольченко (екзистенційний аспект формування «героїчного»), А. Іщук, Р. Комаров. Фундаментальними роботами світової спадщини в дослідженні феномену героїзму є: Дж. Кемпбелл. Та його робота «Тисячоликкий герой», Ф. Ніцше, А. Шопенгаєра та ін.

Виклад основного матеріалу. Тисячі років у феномені насильства пліч-о-пліч існують поняття, які не можливі один без одного та утворюють дихотомію «насильник» та «жертва». Інтерпретація категорій насильства знаходилися у площині постійних соціально-політичних, культурних та релігійних подій, що зумовило різні підходи у дослідженні, поясненні та імплементації тієї категорії у практику (юриспруденція, психологія, соціологія, філософія).

Україна до Великої війни 2022 року стала на шлях профілактики та подолання домашнього насильства (про це свідчать роботи фондів (наприклад, фонд «Маша», зміни правової галузі країни, поява соціально-культурних, медіа проектів (акції «16 днів проти насильства»). Також з 2014 року країна стала об'єктом збройного насильства з боку сепаратистів за підтримки РФ. Такою виглядала картина сучасної України в дискурсі насильства.

«Насильство» – це застосування фізичної, або психологічної сили до будь-кого. Ми надали загальну і найбільш широкую характеристику цього феномена тваринного світу. Хоча кожна галузь (юриспруденція, філософія, культурологія, психологія тощо) можуть давати своє тлумачення, конкретизувати це поняття та по-різному створювати категорії насильства. Так, ми можемо розглядати: гендерне, психологічне, фізичне, сексуальне, економічне, домашнє насильство тощо. Не забуваючи, що одного конкретного «чистого» виду може і не бути. Аналізуючи найрозповсюдженіше у нашій країні «домашнє насильство», ми бачимо, що воно вбирає у себе: сексуальне насильство, психологічне, або економічне. Також феномен насильства не стосується певної категорії людей. Її жертвами можуть стати діти, люди похилого віку, жінки та чоловіки. Слід зауважити, що в основі будь-якого насильства знаходяться примус, тиск, сила, об'єктом яких може бути будь-хто.

Взагалі, феномен насильства дуже давнє явище. Його коріння глибше за створення держави та законів, і тісно переплітаються у біології, соціалізації та культурі. «Зрозуміло, що насильства серед людей з'явилося набагато раніше держави та політичної системи як організації суспільства. Зазначимо, що насильства в сере-

дині одного виду характерне й для тваринного світу. Однак, за даними низки антропологів, саме в середовищі протолюдей зі своїми біологічними особливостями насильства багато важило в еволюції людства до сучасного типу» [1, с. 178].

Війна – це насильство. Насильство збройне, яке виходить з політичних мотивів. Це ситуація, коли одна група людей хоче підкорити волю інших людей. І тут ми наблизилися до ключового моменту із якого і почалась наша робота – дихотомія «Насильник/жертва». Ми можемо давати різні визначення насильства залежності від галузі знань, ми можемо давати різні класифікації, але дихотомія «Кривдник»/«Жертва» залишаються завжди. Це може бути одна людина, дві, три, але кількість не визначає «роль». У цій взаємодії завжди є примус одного на інших, застосування сили одних над іншими.

В акті насильства хай то збройне, фізичне чи психологічне насильство людина, яка постраждала автоматично називається «жертвою». Але чи потрібно взяти на себе це «клеймо»? Фактично з 2014 року Україна є жертвою російської агресії, 24 лютого вона здобула свого масштабу. Жертвою стала ціла країна від цивільних до воєнних, від малих до дорослих. Війна не щадить ні статі, ні вік, ні мову. Вона нічого не залишає. Але тут і відбувається трансформація. Україна на весь світ наголошує про напад, про страждання населення, про наслідки руйнувань, але при цьому ми на 100 відсотків не приймаємо роль «Жертви». Україна – країна яка бореться. Яка відновлює поняття «Герой» та «героїзм» (і з античного розуміння цього слова) і з розуміння ХХ століття».

Сучасні українські люди – це «**НОМО HEROICUS**», назва «духовного створіння, що здатне до вибору власної долі всупереч складним життєвим обставинам» [5, с. 70] Світу необхідні герої. Першими героїчну культуру стали створювати люди доби античності. Загалом, оспівування героїзму, є відображенням цінностей епохи, її ідеалів, її потреб. Це і є її дух, дух античності, яка стала колискою філософії, науки та всієї європейської культури. У тих умовах була сформована культура героїзму в двох напрямках. З одного боку – це всемогутні, безсмертні володарі світу та Олімпу – Боги. З одного – герої, які отримували перемоги у війнах, долали перешкоди в супереч всьому. Смертні люди. Люди, які зайняли місце між звичайними людьми та богами. Їх історії та відображення знайшлися в міфах (який визначається і як репрезентація ідей про ідеальний світ так, і розповідь про реальну історію, яка була перед «сучасністю»). «Міф – це історія, що виступає не як проста розповідь чи хронологія, а несе концептуальний, світоглядний зміст, розповідаючи про певні важливі події чи феномени, що стали зразком для всього подальшого

розвитку соціокультурної системи як джерело її відтворення в головних формах і основа цілісності, системності. Міф пронизує фактично всі глибинні сфери культури, будучи важливим і для нації» [4]. Важливе зауваження робить Р.Комаров, аналізуючи вираз Віко про те, що «Кожна нація асоціює себе з героєм. Християнство подарувало середнім вікам героїв – лицарів, вчинки та кодекс яких, стали відображенням ідеалів доби. Відродження зі своїм концептом універсальної людини та ідеалами дало взірць на розум та освіченість героїв. Кардинальні зміни у процесі героїзації прийшлися на ХХ століття. Час, коли процес героїзації відбувався за участі риторичного конструювання героїв, масмедіа та політики.

Ми бачимо, що феномен героїзму є результатом та відображенням ідеального мислення людства, соціально-політичних, культурних подій кожної окремої доби, а герой – це людина, яка всупереч обставинам, жертвуючи власним життям, робить неможливе.

Філософія та «герой». Філософія під свою увагу бере індивідуальний процес створення героя. Ми можемо це узагальнити в питанні «Що змусило героя стати героєм?». На це питання відповідає екзистенціалізм. У статті вітчизняної науковиці Віри Микольченко, яка присвячена саме ролі екзистенціалізму і процесі формування героїзму, бо «саме екзистенційні переживання героя допомагають побудувати ціннісну систему поглядів на світ у цілому та ставлення людини до цього світу» [5, с. 70].

Саме екзистенціальна філософія західного світу стала першою розглядати аспекти феномену героїзму на чолі з С. К'еркегором. Згідно із автором, «що людині загрожує розчинення у всезагальному розвитку світового духу, а екзистуючий індивід є випадковим, одиничним у своєму роді й не схожий ні на кого іншого». Це підтверджую поширену думку, що вчинок, який ми вважаємо героїчним походить з «персональної» екзистенції людини, а вона в свою чергу самостійно визначає долю людини.

«К'еркегор обґрунтував новий образ героя, що визначається через іманентну дію, через яку він реалізується сам та вибудовує власну індивідуальність. Водночас екзистенційний герой не замкнений у собі, його відкритість зберігається в можливості становлення кожної індивідуальності. Екзистенційний рівень героя отримує домінуючу роль на основі того, що зовнішня метафізична структура світу стає внутрішньо притаманною суб'єкту через процес вибору, який актуалізує будь-яку його дію. У такому випадку героїчне стає власне людським та реалізується через постійне сприйняття своїх внутрішніх структур у цілісності світу» [5, с. 70].

Поняття концепту «герой» у Ніцше тісно пов'язан з його терміном «надлюдина». На думку філософа, героїчний період в історії людства вже минув, а в сучасному періоді починає переважати «людське – надлюдським», що обумовлює виникнення майбутнього героя як Надлюдини [7, с. 117]. Саме розділення вчинків на моральні та такі, що стоять «по той бік добра і зла», є підґрунтям для виявлення двох концептуальних типів героя. З одного боку, герой реалізується в межах людського існування, яке ґрунтується на встановлених аксіологічних детермінантах; а з іншого – герой постає як надлюдина, сутністю якої є воля до влади [5, с. 70]. «Філософ Ф. Ніцше розглядав феномен «героїчне», як те, що показує могутність, духовність, силу волі та здатність забезпечити конститутивний принцип людських вчинків (волю до влади) як вищий сенс буття» [7, с. 116].

Науковий дискурс Артура Шопенгауера, в контексті його філософської системи, не може бути чітко віднесений до екзистенціалізму, але деякі аспекти його мислення можуть бути спільними або взаємодіяти з ідеями, характерними для екзистенціалізму.

Шопенгауер вважав, що сутність людського існування полягає в безперервному стані волі до життя, яка визначає весь світовий процес. Цей концепт може бути інтерпретований як форма екзистенційного страждання або непримирення зі світом. Однак його погляди на героїзм можна розглядати як певний протиставлення волі до життя, а не обов'язково як активну позицію суб'єкта, яка є характерною для екзистенціалізму.

Шопенгауер вважав, що справжній герой – це той, хто може визначитися як індивід, незалежний від нещасливих обставин і визнається відмовою від безперервного прагнення волі. Він також розвивав ідею песимізму та страждання, які можуть сприйматися як елементи, близькі до екзистенційного досвіду.

Головною філософсько-культурологічною роботою на тему героїзму безумовно можна вважати «Тисячолікий герой» Кемпбелла. Його головна думка, що усі світові міфи подібні (мають однакову структуру), таким чином і подібен шлях героя [3]. Основна траєкторія героїзму охоплює ряд етапів, а саме: подолання реальності, перевірка за порогом і повернення до суспільства, що регулярно повторюється у циклі.

Окрім Кемпбелла (чия робота стала фундаментальною у розробці героїзму) та екзистенціалістів (першого філософського напрямку, який звернув увагу на феномен героїзму) цей феномен розглядали з багатьох напрямків та методологій. Вебер зазначав, що єдиним способом поведінки для героя є відповідний божественний чи особистісний авторитет [7, с. 117]. З психологічного погляду, у свідомості людини ключове значення

має ідея власної величі та невідкликаного права на зміну світу та власного життя. Герої не народжуються готовими, вони формуються протягом свого існування. Народження у загальному розумінні є лише початком життя, під час якого людина може вирости у видатну, героїчну особистість або, навпаки, залишитися без позитивних людських рис. За словами Е. Фромма, людина вже народжується до моменту смерті, але для більшості людей доля є трагічною: вони вмирають, не встигнувши в повній мірі реалізувати свій потенціал. Важливий внесок в дану роботу є висновок В. Фуркало та В. Фуркало, досліджуючи національний героїзм. Дослідники спираються на ідеї Макентаера, зазначаючи, що він прямо не досліджував тему «героїзму», але «дослідження якого не були спрямовані на вивчення проблеми героя, але ним було визначено два типи етики: перша, яка створена на основі наслідування прикладу, та іншого типу етикету, що базувався на принципі імітації відповідним абстрактним правилам. Таким чином, на основі вище зазначеного, національна традиція України знаходиться у просторі етики, яка слідує за визначеними прикладами, де саме герой для кожної нації чи певної соціальної групи всередині національного співтовариства виходить в якості зразка» [7, с. 117].

На наш погляд, сьогоdnішній процес героїзації в Україні уособлює симбіоз основних характеристик героїзму різних часів. Герої – бо напали на країну і ризикуючи своїм життям захищають її, герої – бо рятують людей, герої – які уособлюють цілу націю, що не здається. У процесі національної героїзації, внутрішньої та зовнішньої риторики, підтримується державою: виступи президента, соціальна реклама, виступи інфлюенсерів, весь дискурс будується навколо підтримки наших героїв.

Факт насильства обумовлює наявність «жертви» – жертва – це Україна. Країна, яка знаходилась в стані перманентного спокою (не забуваємо АТО з 2014 року) стала об'єктом для ворожого озброєння 2022 року, фізичного та психологічного насильства, окупаційних режимів та терору. Юридично, фактично, ментально – Україна – це героїчна країна, що долає перешкоди заради свободи, права та демократії.

Висновки. Можемо констатувати, що народження героїв – це внутрішній процес кожної окремої людини і паралельно відображення дійсності. Це певний шлях людини, яка через страх, біль та вчинки стає героєм. Україна зараз така. Кожен військовий, медик, працівник ДСНС – є героєм. Покинути рідний дім, наражати себе на небезпеку, віддавати життя за інших – це феномен «НОМО HEROICUS».

Таким чином, Україна у сучасному світі розбиває дихотомію насильник/жертва. Ми не пере-

стали бути об'єктом російської агресії, але і не прийняли роль жертви. Таким чином, феномен насильства вимагає введення «НОМО HEROICUS» заради опису феноменальної трансформації, коли жертва перестає бути жертвою і під тягарем обставин за рахунок мужності стає героєм.

Література

1. Бадер А., Вовк С., Курило В. ЗБРОЙНЕ НАСИЛЛЯ: СУТІСНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. № 48. С. 177–188. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/48_2023/22.pdf.
2. Іщук А. А. Філософська трансформація поняття героїчного: роль освіти та мистецтва у формуванні «героїчної особистості». *Наукові часописи Університету*. 2020. Т. 45, № 55. С. 280–287. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/32988>.
3. Кемпбелл Дж. Тисячолікий герой. *Terra Incognita*, 2020. 416 с.
4. Комаров Р. В. Героїчне як реалізація національного міфу Становлення людини і людства, еволюція свідомості Героїчне як реалізація національного міфу. *Новий акрополь*. URL: <https://newacropolis.org.ua/theses/heroichne-iak-realizatsiia-natsionalnohomi-fu-1500792581>.
5. Микольченко В. Екзистенційні аспекти феномена героїзму: «homo heroicus». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2015. № 16. С. 69–73. URL: <https://eprints.ua.edu.ua/id/eprint/3863/>.
6. Слюсар В. НАСИЛЛЯ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА ПРИРОДА : монографія. Житомир : Євенок О. О., 2017. 450 с.
7. Фуркало І.В., Фуркало В.С. ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ЯВИЩА «НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕРОЇЗМ» В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. No. 40. P. 115–119. URL: <https://doi.org/10.32782/apfs.v040.2023.19>

Анотація

Ткаченко В. В. Україна: руйнування дихотомії «насилник»/«жертва» та народження «Номо heroicus» – Стаття.

У запропонованому науковому дослідженні автор аналізує та переосмислює широку відому дихотомію акту насильства («Насилник» / «жертва»), але переносить її з індивідуального рівня на рівень національної ідентичності всього українського народу та захисників України, зокрема. У суспільстві (будь то галузь права, філософії чи діяльність будь-якої громадської організації) складається традиція розуміння, що насильство має два взаємо існуючих поняття: «насилник» та «жертва». Але на погляд автора, ця дихотомія руйнується 24 лютого 2022 року на території України. Юридично та фізично Україна стала жертвою російської агресії (акт збройного та психологічного насильства), але також фізично, Україна стала країною, яка дала відсіч та супротив ворогу. Не прийняла на себе статус «жертва». А її захисники виборили для країни статус «герої» і самі стали героями. Таким чином, автор роз-

глядає ці категорії не в контексті окремих осіб (жінка, дитина, брат, незнайомиць тощо), а як характеристику країни в цілому. У статті автора наголошує на тому, що кожна галузь дає своє визначення «насилству», але загалом, під насильством ми розуміємо застосування фізичної, або психологічної сили до будь-кого. Але протистояння в цих умовах і «народжують» героїв. Феномен героїзації сягає своїм корінням в античні часи, автор статті аналізує історико-культурологічну та філософську еволюцію цього поняття та знаходить конкретні характеристики цього поняття. Авжеж, цей процес має різні спектри, але фактори «відважності», «мужність», «смівливість», «подолання перешкод», «загроза життю» притаманні кожній добі. Аналізуючи події на території сучасної України, автор статті приходить до думки, що якраз «Номо heroicus» є відповідним прикметником для ідентифікації цілого народу, але аж ніяк не «жертви». Головною відмінністю є те, що героїзація в сучасній Україні закріплюється на усіх рівнях: концепт будується владою, піднімається медіа та самим людьми. Стаття дає розуміння феномену героїзації у протиставлення позиції «жертви» в акті насилля.

Ключові слова: насилля, жертва, герой, міф, війна.

Summary

Tkachenko V. V. Ukraine: Breaking the Dichotomy of "Perpetrator" / "Victim" and the Birth of "Homo Heroicus". – Article.

In the proposed scientific research, the author analyzes and reconsiders the well-known dichotomy of the act of violence ("Perpetrator" / "Victim"), but shifting it from an individual level to the level of the national identity of the entire Ukrainian people and the defenders of Ukraine, in particular. In society (whether it be the field of law, philosophy, or the activities of any civic organization), there is a tradition of understanding that violence has two coexisting concepts: "Perpetrator" and "Victim". However, in the author's view, this dichotomy was shattered on February 24, 2022, on the territory of Ukraine. Legally and physically, Ukraine became a victim of Russian aggression (an act of armed and psychological violence), but also physically, Ukraine became a country that stood up and resisted the enemy. It did not accept the status of "Victim". And its defenders fought for the country's status as "heroes" and themselves became heroes. Thus, the author considers these categories not in the context of individual persons (woman, child, brother, stranger, etc.), but as a characteristic of the country as a whole. In the article, the author emphasizes that each field provides its own definition of "violence", but overall, violence is understood as the application of physical or psychological force to anyone. However, resistance in these conditions "gives birth" to heroes. The phenomenon of heroization has its roots in ancient times; the author of the article analyzes the historical-cultural and philosophical evolution of this concept and finds specific characteristics of this concept. Of course, this process has various spectra, but factors such as "bravery", "courage", "boldness", "overcoming obstacles", and "threat to life" are inherent in every era. Analyzing events on the territory of modern Ukraine,

the author of the article comes to the conclusion that precisely "Homo Heroicus" is an appropriate epithet for identifying the entire nation, but by no means "victims". The main difference is that heroization in modern Ukraine is entrenched at all levels: the concept

is constructed by the government, elevated by the media, and by the people themselves. The article provides an understanding of the phenomenon of heroization in contrast to the position of "victim" in the act of violence.

Key words: violence, victim, hero, myth, war.